

УДК 81'373.72:159.93

Денисова А. С.,

аспірантка,

Бердянський державний педагогічний університет

denisova1108@gmail.com

ІДЕОГРАФІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ОРГАНІЧНИХ ВІДЧУТТІВ ЛЮДИНИ (ГОЛОД / СИТІСТЬ) В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ

Анотація

У статті висвітлено основні підходи науковців до вивчення ідеографічного аспекту у фразеології; описано фразеологічні одиниці на позначення відчуття голоду/ситості в українській, англійській та французькій мовах; з'ясовано, якими варіантно-синонімічними рядами репрезентовані семантичні групи "голод/ситість"; виявлено універсальні та специфічні риси досліджуваних фразем на матеріалі неспоріднених мов.

Ключові слова: фразеологізм, органічні відчуття людини, ідеографічна класифікація, семантична група "голод/ситість", варіантно-синонімічні ряди.

Summary

In the article there have been considered the main approaches to study of ideographic aspect in phraseology; there have been described phraseological units denoting sense of hunger / fatigue in Ukrainian, English and French; the universal and specific features of the analyzed phrases on the material of unrelated languages have been determined.

Key words: phraseology, human organic feelings, ideographic classification, semantic group "hunger / saturation", variant-synonymous series.

Постановка проблеми. Проблема дослідження та опису фразеологізмів із певними компонентами на сьогодні залишається актуальною. Вибір об'єкта нашої розвідки є не випадковим, оскільки вивчення фразеологізмів антропоцентричної спрямованості й досі привертає увагу науковців. Антропоцентризм характеризується тим, що наукові об'єкти досліджуються, насамперед, за їх значенням для людини, за їх призначенням у її життєдіяльності, за їх функціями для розвитку людської особистості та її вдосконалення [2]. Антропоцентричний принцип в лінгвістиці знаходить своє вираження через фразеологічний фонд, який є джерелом виразності, образності, емоційності й оцінності. Під антропоцентризмом розуміємо спрямованість фразеологічних одиниць на позначення світу людини, людини в мові, а фразеологічне значення – це інтерпретація світу людиною [9].

Фразеологізми на позначення відчуттів людини становлять вагому частку у фразеології досліджуваних мов. Це пов'язано з тим, що вони позначають явища дійсності, де в центрі уваги завжди людина; вони дають змогу повніше, яскравіше передати інформацію, яку людина сприймає зовнішніми рецепторами про навколишній світ і відобразити своє відношення до нього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Посилення інтересу науковців до системного вивчення фразеології ставить перед дослідниками проблему ідеографічного опису фразеологічного складу мови. За останні роки написано ряд праць, у яких досліджуються ідеографічні групи фразеологічних одиниць на матеріалі різних мов, з'ясовуються деякі теоретичні проблеми фразеологічної ідеографії (Н. Грозян, А. Емірова, О. Каракуця, Ю. Лебеденко, І. Патен, Ю. Прадід, В. Ужченко та ін.). Виходячи з цього, зазначаємо, що сконцентрована спрямованість фразеології на певні явища і процеси дійсності значною мірою зумовлює утворення семантичних або фразеологічних полів.

Метою нашого дослідження є комплексний ідеографічний опис фразеологізмів на позначення органічних відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах, а саме на позначення відчуття голоду/ситості.

На поч. ХХІ ст. ідеографічні класифікації функціонують у межах концептуальних картин світу, оскільки ідеографічний опис відображає цілісний, глобальний образ світу, що формується внаслідок синтезу результатів пізнавальних та оцінних процесів [1, 176]. Предметом вивчення фразеологічної ідеографії є фразеологічна картина світу – образна система стійких мовних одиниць, що формується під впливом різних суб'єктивних і об'єктивних факторів, цінностей, правил та уявлень, які відображають національно-культурну специфіку світорозуміння нації, та представлена у фразеологічних одиницях [5, 164]. А. Емірова визначає фразеологічну ідеографію як таку ділянку сучасного мовознавства, де перетинаються ідеографія, фразеологія та фразеографія [11, 25].

Напрацювання в галузі ідеографічного дослідження матеріалу дає змогу виробити класифікаційні схеми, покладені в основу ієрархічного групування. Так, Ю. Прадід пропонує таку ієрархічну структуру ідеографічної класифікації фразеологізмів: синонімічний ряд → семантична група → семантичне поле → тематична група → тематичне поле → ідеографічна група → ідеографічне поле → архіполе [6, 40]. В. Ужченко, дослідник східноукраїнської фразеології, характеризуючи сталі вирази, вважає фразеотематичну групу (ФТГ) найвищою ідеографічною ланкою. Далі фразеотематичні поля (ФТП) складаються з фразеосемантичних полів (ФСП), у межах яких виокремлюються варіантно-синонімічні групи (ВСГ), які представлені фразеосемантичними рядами (ФСР), тобто синонімічними і варіантними рядами [10, 115]. Ю. Лебеденко, досліджуючи фразеологізми з компонентом “хата”, виробила власну ідеографічну класифікацію: варіантно-синонімічна група → фразеосемантична мікрогрупа → фразеосемантичний ряд → фразеосемантична підгрупа → семантичний блок → фразеосемантична група → фразеосемантичне поле →

тематична група → тематичне поле → ідеографічна група → ідеографічне поле → архіполе [3, 53]. Ураховуючи досвід лінгвістів, робочою у нашому дослідженні буде схема, запропонована Ю. Прадідом. Відмінність полягає в тому, що замість синонімічного ряду, ми будемо розглядати варіантно-синонімічний ряд, оскільки частотність фразеологічних трансформацій у нашому дисертаційному дослідженні дуже чисельна. Робоча схема має такий вигляд: варіантно-синонімічний ряд → семантична група → тематична група → ідеографічна група → ідеографічне поле.

До тематичної групи “Інтероцептивні (органічні) відчуття”, що означають стан внутрішнього середовища організму, відносяться відчуття голоду, ситості, спраги, нудоти, втоми, холоду, болю, а також запаморочення та оніміння. Оскільки межі наукової розвідки не дозволяють проаналізувати фразеологізми на позначення органічних відчуттів в повному обсязі, предметом нашого дослідження є фразеологізми на позначення відчуття голоду/ситості. Розглянемо детальніше, як ці стійкі сполуки використовуються в українській, англійській та французькій мовах.

Семантична група “відчуття голоду” з інтегральною семою “голод”, що передає процес “гострого відчуття потреби в їжі, сильного бажання їсти” [7, 113] є однією з найпоширеніших у нашому дослідженні. Найуживанішим компонентом, із яким асоціюється відчуття голоду в людини є зоосемізми. Для української мови притаманним є порівняння відчуття голоду з такими тваринами, як “собака”, “вовк” та зрідка “кіт”, наприклад: *Так виголодався, як собака, З голоду й собаку з’їси, Обмок – як вовк, обкис – як лис, голоден – як собака!, Голодний, як цуцик, Охляв, як щеня у дощ, вовк кишки догризає, вовчий апетит, По животу мов коти лазять.* Зафіксовано прислів’я, де будівельним матеріалом є сема “риба” (*Риба – не хліб: ситий не будеш*).

В англійському мовному середовищі найчастіше відчуття голоду асоціюється з такою твариною як “вовк” – *as hungry as a wolf* (досл. голодний як вовк). Проте, існують й інші представники фауни, образи яких покладені в основу фразеологізмів на позначення відчуття голоду. Так, зустрічаються стійкі сполуки, які асоціюються з такими поняттями, як “яструб” (*(as) hungry as a hawk* (досл. голодний, як яструб), “ведмідь” (*(as) hungry as a bear* (досл. голодний, як ведмідь), “миша” (*(as) hungry as a church mouse* (досл. голодний, як церковна миша).

У французькій фразеологічній картині світу найчастіше відчуття голоду асоціюється з вовком (*affamé comme un loup* (досл. голодний як вовк), *un appétit de loup* (досл. вовчий апетит). Серед фразеологічного корпусу французької мови нами виокремлене прислів’я, у якому голод асоціюється з поняттям “оселедець”, наприклад: *vivre d'un hareng* (досл. жити на одних оселедцях).

Окрім цього, семантична група “відчуття голоду” репрезентована прислів'ями, які поширені в неспоріднених мовах, але співвідносять його не з твариною, а з людиною, наприклад: **фр.** *affamé comme un chasseur* (досл. голодний як мисливець), *avoir un appétit d'ogre* (досл. мати апетит людожера) та **англ.** *(as) hunger as a hunter* (досл. голодний як мисливець). Еквівалентами таких прислів'їв в українській мові є асоціація з представником тваринного світу, найчастіше вовком.

Процес пізнання людиною навколишньої дійсності починається з відчуттів, які виникають через органи чуття. Разом з тим різноманітні дії, починаючи з найпростіших, виконуються людиною за допомогою органів тіла. Використання соматизмів є важливим матеріалом для будівництва фразеологічних одиниць у будь-якій мові. О. Назаров відмічає, що частотність соматизмів у складі фразеологічних одиниць залежить від міри необхідності органів у трудовому процесі і від усвідомлення людиною необхідності органів для свого життя: чим вищою є необхідність (і міра її усвідомлення), тим вищою є можливість соматизму утворювати фразеологізми [4, 31]. Такі фразеологічні одиниці є дуже поширеними. Універсальним для всіх досліджуваних мов є соматизм “живіт / шлунок”: **укр.** *(На порожній шлунок і душа смутиться, Їсти, аж живіт до спини притягло, Голодний живіт і камінь змеле, живіт присох до спини (до хребта), підвело живота (живота); англ.* *(have a hole in one's stomach, to* (досл. мати отвір у шлунку), *have a hole in one's tummy, to* (досл. мати отвір у своєму животі); **фр.** *(avoir l'estomac creux* (досл. мати порожній шлунок), *avoir l'estomac dans les talons* (досл. мати шлунок у п'ятках), *dans le creux de l'estomac* (досл. в порожнині шлунка), *n'avoir rien dans le fusil* (досл. нічого не мати у шлунку), *ouvrir l'estomac* (досл. відкрити шлунок) та “рот”: **укр.** *(І ріски в роті не було!, Коли мається роток, то буде і хліба шматок, Прийшласть ложка до рота, та їсти чортма чого!); англ.* *(hand-to-mouth existence* (досл. руки в роті для існування) та **фр.** *(crever la gueule ouverte* (досл. померти з відкритим ротом).

В українському мовному середовищі відчуття голоду співвідноситься з такими частинами тіла, як “око” *(Нема й ока запорошить, Очі не сплять – їсти хочать, Голодне око не засне глибоко, Нічим і ока запорошити)*, “печінка” *(тягне за живіт (за печінки, за печінку), “зуб” (Зуби на полицю (голодувати), Всім зубам треба їсти, покласти зуби на полицю, класти зуби на мисник); “пальці” (Їсти – хоч свої пальці гризти), “шкіра” (Їсти, аж шкура болить), “кишки” (кишки грають марш).*

Основним компонентом **французьких** фразем є такі частини людського тіла: “зуб” *(avoir la faim aux dents* (досл. мати голод на зубах), *n'avoir rien à mettre sous sa dent* (*n'avoir rien à mettre sous sa dent [à se mettre sous la dent, sous les molaires] [n'avoir pas de quoi se mettre sous la dent]*) (досл. покласти на зуб), *avoir les dents acérées* (досл. мати гострі зуби), “серце” *(à cœur jeun* (досл. голодування до серця).

З проаналізованого матеріалу виокремлюємо варіантно-синонімічну групу “втамування відчуття голоду”, який репрезентований такими сполуками: **укр.** (*запхнути рот, заморити черв'яка*); **англ.** (*stay one's stomach* (досл. залишити шлунок), *have a bite* (досл. мати укус) та **фр.** (*remplir le bide* (досл. заповнити порожнечу), *se coller dans le fusil apco* (*se coller [ули se mettre] dans le fusil*) (досл. отримати по гвинтівці), *casser la croûte* (досл. переривати кірку), *se refaire le cadaver* (*se refaire [ули se garnir] le cadaver*) (досл. відновити труп).

У **французькій** мові зафіксовано варіантно-синонімічний ряд із семантикою “навмисне голодування” (*aller voir défilier des dragons* (досл. бачити драконів), *faire pénitence* (досл. робити покуту) та *faire diète* (досл. робити діету).

Із семантичною групою “Голод” вступає в антонімічні відношення семантична група “Ситість”. Під ситістю у науковій літературі розуміють “відсутність відчуття голоду” [8, 206]. Ця група є незначною і представлена фразеологічними одиницями із семантикою “наїдатися”: **укр.** (*об'їсти вуха, як за себе кидати*); **англ.** (*make a feast, to* (досл. зробити бенкет), **фр.** (*faire son jabot* (досл. робити свій урожай), *se remplir le ventre* (досл. заповнити живіт), *manger à son appétit* (досл. їсти з апетитом); та з семою конотативної природи, яка підкреслює жадобу до їжі, переїдання “обжиратися”: **англ.** (*eat one's head off* (досл. з'їсти свою голову), *Gluttony kills more than the sword* (досл. обжерливість вбиває більше, ніж меч), **фр.** (*crever comme un mousquet* (*crever comme un canon de vieux*) *mousquet*) (досл. померти, як мушкет), *manger comme un crevé* (досл. їсти як мертвий), *se faire des boyaux comme des manches de minister* (досл. зробити шланги як у міністра рукава).

Висновки. У фразеологічних фондах досліджуваних мов стійкі сполуки на позначення відчуття голоду / ситості репрезентовані одиницями, які у своєму складі мають переважно зоосемізми та соматизми. Так, в українській мові відчуття голоду має зв'язок з такими тваринами, як *собака, вовк, кіт*; в англійській – *вовк, ведмідь, миша*, орнітонімом *яструб*; у французькій – *вовк*, іхтіонімом *оселедець*. Окрім цього, для англійської та французької мов характерною є паралель відчуття голоду з людиною – *мисливцем*. Стосовно соматизмів, то головну роль у формування фразем на позначення відчуття голоду виконують такі частини людського тіла: *живіт, шлунок, рот*; окрім цього, *око, печінка, кишки, зуб* – в українській мові та *зуб, серце* у французькій мові. Семантична групи “Ситість” репрезентована двома варіантно-синонімічними рядами зі значенням наїдатися, набивати живіт, та обжиратися, що виражає сему конотативної природи, яка означає жадобу до їжі.

Перспективи подальших досліджень полягають у глибшому і детальнішому ідеографічному аналізі фразеологізмів на позначення відчуттів людини в українській, англійській та французькій мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Краснобаєва-Чорна Ж. Сучасна концептологія: концепт життя в українській фраземіці : монографія / Ж. В. Краснобаєва-Чорна. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 201 с.
2. Кубрякова Е.С. Человеческий фактор в языке : Язык и порождение речи / Е. С. Кубрякова, А. М. Шахнарович, Л. В. Сахарный. – М. : Наука, 1991. – 240 с.
3. Лебеденко Ю. М. Фразеосемантична група з компонентом “Хата” в українській мові: структурно-семантичний та етнокультурний аспекти : дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Ю. М. Лебеденко. – Х., 2006. – 219 с.
4. Назаров О. Сопоставительный анализ соматических фразеологизмов в русском и туркменском языках : автореф. дисс. канд. ... филол. наук / О. Назаров. – Ашхабад, 1973. – 26 с.
5. Патен І. М. Лінгвокультурологічна специфіка фразем на позначення руху (на матеріалі української, російської, польської та англійської мов) / І. М. Патен // Актуальні питання гуманітарних наук: Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред.-упор.: В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомря. – Дрогобич : Посвіт, 2015. – Вип. 12. – С. 162-168.
6. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю. Ф. Прадід. – К. : Сімферополь, 1997. – 252 с.
7. Словник української мови: у 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 2. Г-Ж. – 1973. – 547 с.
8. Словник української мови: у 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 9. С. – 1973. – 917 с.
9. Тоненчук Т. В. Структурно-семантичний, ідеографічний та функційний аспекти соматичних фразеологізмів у сучасній англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. філол. наук : спец. 10.02.04 – германські мови / Т. В. Тоненчук. – Чернівці, 2015. – 20 с.
10. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
11. Эмирова А. М. К концепции фразеологических идеографических словарей / А. М. Эмирова // Тез. сообщ. школы-семинара “Фразеологические словари и компьютерная фразеология”, 13–17 ноября 1990 г. – Орел, 1990. – С. 25.

Стаття надійшла до редакції 8 жовтня 2017 року